

Резюме

У статті проаналізовано місце експерта у цивільних справах, уточнено сутність, роль і місце спеціальних знань у цивільному судочинстві, теоретично обґрунтовано сучасний підхід до поняття спеціальних правових знань, що використовуються в інтересах судочинства.

Ключові слова: експертиза, судова експертиза, товарознавча експертиза, товарознавчі дослідження, експертні дослідження, цивільна справа.

Резюме

В статье проанализировано место эксперта по гражданским делам, уточнены сущность, роль и место специальных знаний в гражданском судопроизводстве, теоретически обоснован современный подход к понятию специальных правовых знаний, используемых в интересах судопроизводства.

Ключевые слова: экспертиза, судебная экспертиза, товароведческая экспертиза, товароведческие исследования, экспертные исследования, гражданское дело.

Summary

The article analyzes the local experts in civil cases, the essence, the role and place of expertise in civil proceedings, theoretical studies modern approach to the concept of special legal knowledge used in the interests of justice.

Key words: examination, forensic examination, Commodity expertise, commodity research, expert studies, civil right.

Отримано 4.04.2012

Н. М. ПАВЛЮК

Наталія Михайлівна Павлюк, здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОЇ ЧАСТКИ В УКРАЇНІ ТА НІМЕЧЧИНІ

Свобода заповідальних розпоряджень обмежується в інтересах певних осіб, визначених у законі яких називають необхідними спадкоємцями. Актуальність теми полягає в тому, що інститут обов'язкових спадкоємців існує, як у нас, так і практично у всіх правових системах і є цікавим для дослідження та вдосконалення. Це особлива категорія осіб, за якими, незалежно від змісту заповіту спадкодавця, зберігається певна частка у спадщині, яка називається обов'язковою, оскільки необхідні спадкоємці, крім негідних, не можуть бути позбавлені права на її успадкування. Право на обов'язкову частку у спадщині – це особливе майнове право непрацездатних спадкоємців першої черги отримати визначену законом частку у спадщині незалежно від змісту заповіту.

Різномасштабні проблеми спадкування обов'язкової частки досліджували такі вчені, як: В. І. Серебровський, В. К. Дроников, Ю. О. Заїка, З. В. Ромовська, Я. М. Шевченко, С. Я. Фурса. На особливу увагу заслуговують дослідження питань про обов'язкову частку спадкоємців у Німеччині такими вченими, як: Л. Л. Еннекерус, С. Ю. Пятин, І. А. Зенін, А. Жалинський.

Метою написання статті є характеристика суб'єктів, які мають право на обов'язкову частку за українським та німецьким законодавством.

Відповідно до ст. 1241 ЦК України малолітні, неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти спадкодавця, непрацездатна вдова (вдівець) та непрацездатні батьки успадковують незалежно від змісту заповіту половину частки, яка належала би кожному з них у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Правило про обов'язкову частку у спадщині являє собою встановлену законом поправку до заповідального розпорядження. Утім, застосування цього правила не означає, що буде застосовано порядок спадкування за законом. Залишається чинним заповіт у тій частині, в якій він не потребує поправок, передбачених правилами про обов'язкову частку¹.

Наведений перелік осіб, які мають право на обов'язкову частку, є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає². Далі зазначено характеристику таких осіб.

Малолітньою, вважається дитина до досягнення нею віку чотирнадцять років, а неповнолітньою, вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (ст. 6 СК України).

Непрацездатними вважаються жінки після досягнення 55 років та чоловіки після досягнення 60 років; інваліди I, II, III групи, незалежно від того, чи призначена їм пенсія³.

Інвалідами є особи зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою, її наслідками або природженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності, викликає в особи потребу в соціальній допомозі і посиленому соціальному захисті,

а також виконання з боку держави відповідних заходів для забезпечення їх законодавчо визначених прав. (ст. 1 Закону України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06.10.2005 р.). Якщо неповнолітня особа набуває повної цивільної дієздатності (у разі реєстрації шлюбу особи, яка не досягла повноліття, або у разі, якщо особа, яка досягла шістнадцяти років, працює за трудовим договором, а також якщо неповнолітня особа записана матір'ю або батьком дитини), вона також зберігає за собою право на обов'язкову частку⁴. Тому не можна погодитися з С. Я. Фурсою, яка вважає, що при визначенні кола осіб, які мають право на обов'язкову частку в спадщині, виникають проблеми⁵. Навпаки, коло цих осіб на підставі виникнення у них названого права визначені у ст. 1241 ЦК України максимально чітко.

Розмір обов'язкової частки у спадщині може бути зменшений судом з урахуванням відносин між цими спадкоємцями та спадкодавцем, а також інших обставин, які мають істотне значення. (ст. 1241 ЦК України).

Обов'язкова частка має становити не менше ніж половину частки, яка належала би спадкоємцеві у разі спадкування за законом (обов'язкова частка).

Здатність особи спадкувати за обов'язковою часткою визначається на час відкриття спадщини (ч. 3 ст. 1235 ЦК України). Тому, якщо заповіт, наприклад, складено на користь сторонньої особи, за умови відсутності у потенційних спадкоємців права на обов'язкову частку, а на час смерті заповідача з'ясувалося, що серед спадкоємців є мати спадкодавця, яка на той час стала непрацездатною, вона має право на спадкування як обов'язковий спадкоємець і у разі прийняття нею спадщини заповіт у відповідній частині є недійсним.

Спадкоємці за обов'язковою часткою, хоча і становлять особливу групу спадкоємців, оскільки на їх користь спадщина відкривається всупереч волі заповідача, проте є звичайними спадкоємцями з огляду на порядок набуття права на спадщину.

Спадщина, яка відкрилася на користь обов'язкового спадкоємця, не переходить до нього автоматично. Такий спадкоємець, як і будь-який інший, для придбання права на спадщину зобов'язаний її прийняти встановленими законом способами і у належні строки (статті 1268–1270 ЦК України).

На думку С. Я. Фурси, слід відмовляти у праві на спадкування за правом на обов'язкову частку тим особам, які при фактичній непрацездатності за віком чи за станом здоров'я працюють і отримують заробітну плату чи дохід від підприємницької діяльності, чи пенсію. Мабуть, це мав би робити суд за позовом інших спадкоємців. Автор пропонує, що нотаріуси мають вимагати від податкової адміністрації довідки про доходи спадкоємця протягом року до відкриття спадщини⁶.

Таке твердження є, мабуть, дещо неправильним, адже особа, яка наприклад, є інвалідом III групи, але продовжує працювати, це ще не є підставою того, що особа є матеріально забезпеченою. І де гарантії того, що після відкриття спадщини, особа далі працюватиме, що її здоров'я не погіршиться чи не покращиться? Мабуть, нотаріус не може вимагати документів про статки обов'язкового спадкоємця, оскільки ніхто не може позбавити його права на обов'язкову частку, і водночас спадкоємці, які подають позов проти обов'язкового спадкоємця, щоб його позбавити спадщини на тих підставах, що наприклад, особа працює і має пенсію. Таке положення є дещо нечітким, оскільки той самий спадкоємець-позивач, може бути дуже забезпечений і паралельно ще отримує спадщину та хоче позбавити спадщини обов'язкового спадкоємця, звичайно з корисливих мотивів. Тому, дані питання є дещо розмиті врегульовані чинним законодавством і потребують вивчення.

При розрахунку обов'язкової частки у спадщині слід виходити з того, що розмір усієї спадщини береться за одиницю, а частка спадкоємця за законом визначається шляхом поділу всієї спадщини на кількість спадкоємців за законом, які закликаються до спадкування, тобто тих, на користь яких відкрилася спадщина. Так, наприклад, після відкриття спадщини виявилось, що спадкодавець склав заповіт на все майно на особу, яка не належить до числа спадкоємців за законом, а потенційними спадкоємцями за законом є дві особи, одна з яких має право на обов'язкову частку у спадщині. Розмір частки у спадщині обов'язкового спадкоємця дорівнює $1/4$ ($1/2$ від $1/2$), а спадкоємець за заповітом отримує $3/4$ спадщини⁷.

Одним з найскладніших питань застосування спадкового законодавства є вирахування розміру обов'язкової частки у разі, коли обов'язковий спадкоємець виступає водночас спадкоємцем за законом або за заповітом. В абз. 3 п. 19 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р. № 7 вказано, «...що, за згодою особи, яка має право на обов'язкову частку у спадщині, належна їй частка визначається з майна, не охопленого заповітом. У разі незгоди ця частка визначається з усього складу спадщини».

Так, на думку авторів Ю. О. Заїки та Є. О. Рябокonia, таке Роз'яснення не відповідає чинному законодавству, бо істотно обмежує права обов'язкового спадкоємця. Наприклад, спадкодавець склав заповіт, залишивши своєму віддаленому родичу $2/3$ спадщини. При цьому з числа потенційних спадкоємців за законом у нього залишився неповнолітній син та непрацездатна дружина. Якщо керуватися першим реченням наведеного Роз'яснення, як загальним правилом, виявиться, що обов'язкова частка сина становитиме $1/6$ спадщини ($1/2$ від $1/3$ спадщини, яка залишилась незаповіданою). Якщо керуватися «субсидіарним» правилом, викладеним у другому реченні Роз'яснення, розмір обов'язкової частки становитиме $1/4$ спадщини ($1/2$ від $1/2$). Безумовно, редакція закону (ст. 1241 ЦК України) не є досконалою, однак з її змісту чітко випливає, що обов'язкова частка вираховується з усієї спадщини⁸.

У Німеччині, спадкування – це перехід майна померлої особи (спадкодавця) до одного чи кількох осіб (спадкоємців) (ст. 1922 ЦК Німеччини). Майном (спадковою масою) є сукупність всіх активів та пасивів померлої особи. Спадкування в Німеччині здійснюється за законом та за заповітом. Спадкодавцем може бути

особа, яка досягла шістнадцяти років. В якості спадкоємця може бути будь-яка особа, вибрана спадкодавцем. При порушенні інтересів батьків, подружжя і низхідних прямих родичів у заповіті, вони мають право претендувати у судовому порядку на обов'язкову частку у спадщині, яка дорівнює 1/2 від тої, що їм належить за законом (ст. 2303 ЦК Німеччини).⁹

У ЦК Німеччини є передбачена «система обов'язкової частки», згідно з якою «обов'язковий дольщик» є не спадкоємцем за законом, а тільки кредитором, який має право вимагати виплати йому встановленої суми спадкоємцями за заповітом. Німецьке законодавство встановлює систему парантел. Парантелю є група кровних родичів, утворена спільним пращуром і його низхідними родичами. Спадкоємці розподіляються за парантелами таким чином:

- перша парантела – усі низхідні родичі спадкодавця (діти, онуки, правнуки чоловічої та жіночої статі);
- друга парантела – батьки спадкодавця та їхні низхідні родичі (до неї належать батьки, рідні брати і сестри, діти й племінники, онуки та внучаті племінники та ін.);
- третя парантела – дід і бабуся спадкодавця (за батьківською та материнською лініями) та їхні низхідні родичі (тобто всі родичі за прямою лінією споріднення, рідні дядьки й тітки та їхні низхідні родичі);
- четверта парантела – прадіди і прабабусі (за батьківською та материнською лініями) та їхні низхідні родичі (фактично це всі родичі прямої лінії споріднення, двоюрідні діди та бабусі та їхні низхідні родичі);
- п'ята і наступна парантели – прадіди і прабабусі спадкодавця та їхні низхідні родичі.

Кількість парантел закон у Німеччині не обмежує. Коли відсутні всі спадкоємці, майно переходить до держави. Представники кожної з парантел закликаються до спадкування лише у випадку, коли немає родичів попередньої парантели. Разом з родичами першої, другої, третьої парантел спадкоємцем є одне з подружжя, які пережили один одного. Якщо немає спадкоємців першої, другої чи третьої парантел, то все майно успадковує чоловік чи дружина померлого. Той з подружжя, який пережив спадкодавця й закликається до спадкування, разом з першою парантелю одержує 1/4 частину майна, з другою і третьою – 1/2 частини майна. У середині першої парантели майно поділяється порівну між дітьми спадкодавця. Інші низхідні родичі (онуки, правнуки) успадковують за правом представлення: онуки у рівних частках успадковують частку, яка належала б їхньому батькові чи матері, якби вони були живі.

У середині другої парантели майно поділяють порівну між батьками спадкодавця. Якщо одного з них немає в живих, то його частка переходить до низхідних родичів за правом представлення, а якщо таких немає, до іншого з батьків.

У третій і наступних парантелях діють аналогічні принципи – висхідні родичі мають перевагу перед низхідними і відсторонюють їх від спадкування. Майно поділяють порівну між батьківською і материнською лініями (правило «тріщини»). У разі відсутності родичів в одній лінії все майно поділяють серед родичів іншої лінії, а низхідні родичі успадковують у порядку представлення.

Родичі з ближчої родини усувають від спадкування родичів з дальшої родини (ст. 1930 ЦК Німеччини). Згідно з німецьким законодавством, діти заповідача, якщо їх більше одного, успадковують у рівних (незалежно від кількості осіб) частинах¹⁰.

Цікавим у німецькому праві є й те, що заповіт тут може бути складений разом дружиною та чоловіком (взаємні заповіти).

Таким чином, інститут обов'язкових спадкоємців у спадковому праві України та Німеччини існує для охорони майнових інтересів членів сімей спадкодавця, регулює обов'язки власника як члена сім'ї і його права щодо розпорядження спадковим майном. Для України та Німеччини розмір обов'язкової частки є однаковим, а також збігається коло суб'єктів, що є необхідними спадкоємцями. В Україні необхідні спадкоємці є повноправними спадкоємцями, а в Німеччині вони є кредиторами, які мають право вимагати визначеної їм суми від спадкоємців за заповітом.

Закон Німеччини передбачає «обов'язкову частку» тільки в тому разі, коли інтереси низхідних родичів, батьків і подружжя не забезпечені потрібним чином в заповіті¹¹. Від правила про обов'язкову частку в Україні воно відрізняється тим, що там немає вказівки на непрацездатність як необхідну умову обов'язкової частки. На відміну від нашого спадкового права, право Німеччини не передбачає серед суб'єктів права на обов'язкову частку непрацездатних утриманців. Відсутність цього інституту зумовлена тим, що функція соціального забезпечення та захисту таких громадян реалізується державою, яка створює спеціальне законодавство та систему органів соціального забезпечення, що відноситься до сфери публічного права і не має відношення до спадкування.

¹ Гордон М. В. Наследование по закону и завещанию. – Юрид. Лит., 1967. – С. 64.

² Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про спадкування» від 30.05.2008 р. – № 7 п. 19.

³ Буркацький Л. К. Спадкове право України. Навч. Посібник. – К.: Видавничий Дім «Іни Юре» – 2008. – С. 103.

⁴ Буркацький Л. К. Там само. – С. 97.

⁵ Фурса С. Я. Спадкування за законодавством України. Коментар .Судова практика. – К., 2008. – С. 72.

⁶ Фурса С. Я. Спадкове право. Нотаріат. Адвокатура. – К., 2007. – С. 227.

⁷ Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика. 2-е видання перероблене і доповнене. – К.: Юрінком Інтер. – 2009. – С. 81.

⁸ Заїка Ю. О., Рябокони Є. О. Спадкове право. – К., 2009. – С. 108.

⁹ Пятин С. Ю. Гражданское и торговое право зарубежных стран. – М., 2011. – С. 128.

¹⁰ Гражданское уложение Германии. – Волтер Клувер. – М., 2008. – 728 с.

¹¹ Там само.

Резюме

Досліджуються питання правового регулювання спадкування обов'язкової частки за українським та німецьким законодавством. Проаналізовано правове становище двох інститутів в сучасній правовій системі, здійснено їх порівняльний аналіз.

Ключові слова: заповіт, спадщина, обов'язкові спадкоємці.

Резюме

Исследуются вопросы правового регулирования наследования обязательной доли за украинским и германским законодательством. Проанализировано правовое положение данных субъектов двух институтов в современной правовой системе, осуществлен их анализ.

Ключевые слова: завещание, наследство, обязательные наследники.

Summary

The issue of the forced heritage legal regulation under Ukrainian and German legislation is researched. The legal status of two institutions in the present – day legal framework has been analyzed as well as their comparative examinations has been done.

Key words: testament, inheritance, forced heirs.

Отримано 2.02.2012

І. М. ПАНЧЕНКО

Ірина Миколаївна Панченко, аспірантка Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ВИЗНАННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

У системі речових прав центральне місце посідає право власності, тому не менш значущу роль законодавцем було відведено способам його захисту, серед яких домінуючим є такий спосіб захисту, як визнання права власності. У розробці цього питання брали участь науковці різних періодів, зокрема Д. І. Беліловський, В. М. Гордон, М. К. Воробйов, М. А. Гурвич, О. Ю. Скворцов та ін. Але проведеними дослідженнями охоплено далеко не всі аспекти, пов'язані з визнанням права власності, особливо в контексті оновлення цивільного законодавства України, розвитку практики його застосування, а отже, існує потреба подальшого вивчення цього способу захисту. Тому, метою даної статті є аналіз такого способу захисту як визнання права власності, зокрема його співвідношення з іншими способами, дослідження впливу позовної давності на визнання права власності, характеристика підстав його застосування тощо.

Відповідно до ст. 13 Конституції України держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності. Кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а у разі порушення такого права особа може звернутися до суду за його захистом (статті 55, 124 Конституції України).

Зазначені положення Конституції України конкретизуються нормами Цивільного Кодексу України, які детальніше розкривають засади захисту права власності, забезпечують регулювання й охорону цих відносин, передбачають можливість звернення особи до суду.

Законодавець окремо присвятив главу 29 ЦК України питанню захисту права власності, але без нормативного визначення поняття «захист права власності». Однак у літературі цивільно-правовий захист права власності визначається як система активних заходів, які застосовує власник, компетентні державні чи інші органи, спрямована на усунення порушень права власності, покладення виконання обов'язку з відновлення порушеного права на порушника¹.

Стаття 386 ЦК України закріплює низку засад захисту права власності, а саме:

- 1) рівність захисту прав усіх суб'єктів права власності;
- 2) право власника, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, що можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню;
- 3) право власника на відшкодування завданої матеріальної та моральної шкоди.